

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een onderwerp wat onderzoek behoeft: n.a.v. De Schutter & Kloots 2000

Rutten, G.J.

Citation

Rutten, G. J. (2020). Een onderwerp wat onderzoek behoeft: n.a.v. De Schutter & Kloots 2000. *Nederlandse Taalkunde*, 25(2/3), 363-369. doi:10.5117/NEDTAA2020.2-3.019.RUTT

Version: Accepted Manuscript

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3201515>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Een onderwerp wat onderzoek behoeft

N.a.v. De Schutter & Kloots 2000

Gijsbert Rutten

Abstract

A subject what needs research. Revisiting De Schutter & Kloots 2000

De Schutter & Kloots (2000) present an explorative analysis of the use of relative pronouns and relative adverbs in seventeenth-century literary Dutch, when *w*-forms are gradually replacing *d*-forms. They argue that the incoming *w*-forms were informal compared to the older *d*-forms. In the present paper, however, it is argued that recent historical-sociolinguistic research suggests that the new *w*-forms represented a change from above, and thus did not index informality. More research into changes in relativization is needed, and some suggestions for future research are given at the end of the paper.

Keywords: Dutch, relative clause, language change, historical sociolinguistics

1. Inleiding

Het spreekt vanzelf dat over sommige onderwerpen uit de geschiedenis van het Nederlands meer bekend is dan over andere. Gedurende vele decennia was de fonologie het kroonjuweel van de taalwetenschap, zodat de historische fonologie er een stuk beter voor staat dan de historische syntaxis. Ook binnen de domeinen zijn er aanzienlijke verschillen. Zo is er binnen de syntaxis uitgebreid studie gemaakt van de verandering van de tweeledige (bijv. *en ... niet*) naar de enkele negatie (bijv. *niet*) vanuit verschillende theoretische invalshoeken en in samenhang met synchrone dialectgegevens. De minstens even ingrijpende veranderingen in relatieve constructies hebben tot nog toe op minder aandacht mogen rekenen. Het gaat dan met name om de verandering van *d*- naar *w*-vormen zoals in de volgende voorbeelden:

- (1) een stal daar > een stal waar
- (2) een stal daarin, een paard daarop > een stal waarin, een paard waarop
- (3) een paard dat > een paard wat
- (4) een ezel die > een ezel wie

De veranderingen in (1) en (2) zijn grotendeels voltooid, al zijn er met name in Nederland nog steeds gebieden met *d*-vormen, zoals in Friesland, Noord-Brabant en Zeeland (SAND I: kaart 88b). De verandering in (3) is in volle gang, die in (4) is begonnen. De globale feiten zijn min of meer bekend (zie bijv. Van der Horst 2008), maar preciezer onderzoek naar de opkomst en verspreiding van *w*-vormen staat in veel opzichten nog in de kinderschoenen. Vroege artikelen, die niet allemaal strikt diachroon zijn, zijn Van der Horst (1988, 1992, 1993), Van der Horst & Storm (1991) en Honselaar (1994). Enkele jaren later verschijnen Schoonenboom (1997, 2000) en Van der Wal (2002, 2003). Uit die tweede bescheiden golf stamt ook het artikel over ‘Relatieve woorden in het literaire Nederlands van de 17^e eeuw’ van Georges de Schutter en Hanne Kloots, dat verscheen in jaargang 5 (2000) van *Nederlandse Taalkunde*. Op dat artikel wil ik hier nader ingaan.

De Schutter & Kloots (2000: 326) willen in hun ‘verkennend onderzoek’ ‘wat informatie’ bieden ‘i.v.m. het zeventiende-eeuwse Nederlands’. Ze beperken zich daarbij tot literaire bronnen van een klein aantal auteurs en stellen op voorhand dan ook vast ‘dat op deze manier in het beste geval een heel onvolledig beeld van het zeventiende-eeuwse gebruik gegeven wordt’ (p. 329). Gezien de pionierende fase waarin het onderzoek naar de relativa verkeerde en verkeert, zijn dit geen loze bescheidenheidsformules maar reële inschattingen. Juist het exploratieve karakter van hun artikel spreekt me aan; je krijgt het idee iets nieuws op het spoor te zijn.

De Schutter & Kloots rapporteren twee empirische studies. Ze gaan op allerlei aspecten in, zoals het verschil tussen pronominale en adverbiale vormen (vgl. hierboven (1) en (2) vs. (3) en (4)), impliciete en expliciete antecedenten en alternatieve vormen zoals *hetgeen*, *hetwelk* en *dewelke*. Ik kan hier niet alles bespreken en beperk me vooral tot wat ze duiden in termen van formaliteit.

In de eerste studie onderzoeken ze de verhouding van *d*- en *w*-vormen in teksten van Bredero, Cats, Hooft, Huygens en Vondel. Ze maken onderscheid tussen lyriek, proza en toneel, waarbij ze aannemen dat lyrische poëzie traditioneler of formeler is dan proza, terwijl de taal in toneel mogelijk ‘natuurlijker’ is dan in proza (p. 330). Deze formaliteitshiërarchie (lyriek > proza > toneel) relativieren ze onmiddellijk: ook toneel en proza waren aan regels gebonden. Maar ze houden wel vol dat lyriek formeler was dan de andere twee genres. De Schutter & Kloots (2000: 330-331) nemen verder aan dat *d*-vormen formeler waren dan *w*-vormen en wel om drie redenen: 1. *w*-vormen waren in de zeventiende eeuw nog tamelijk nieuw en niet te verklaren uit invloed van het Latijn (hier denken ze waarschijnlijk aan het naamvalsysteem, dat ook redelijk nieuw was in die zin dat het al ernstig was aangetast maar

onder invloed van het Latijnse voorbeeld in stand werd gehouden in bepaalde registers); 2. uit de vakliteratuur blijkt dat *w*-vormen meer voorkomen bij minder ervaren schrijvers; 3. ook nu nog zijn *d*-vormen formeler, als er variatie is (vgl. (3) en (4) hierboven). De resultaten stemmen hiermee overeen: ze vinden 8,3% *w*-vormen in lyriek, 20,8% in proza en 24,6% in toneel.

In de tweede studie gaan De Schutter & Kloots nader in op het toneel en vergelijken ze twee tragedies (van Vondel en Hooft) met twee komedies (van Bredero en Huygens) in de veronderstelling dat tragedies formeler zijn dan komedies; de teksten zijn uit de periode 1618-1660. Nu stemmen de resultaten juist niet overeen met de verwachtingen: Vondel en Hooft gebruiken in de onderzochte tragedies 24,8% resp. 21,5% *w*-vormen, dus het aandeel dat ook toneel in het algemeen had. In de komedies van Bredero en Huygens daalt het aandeel *w*-vormen naar 11,5% resp. 13,8%. De Schutter & Kloots benadrukken nog dat de komedies in woordgebruik en stijl duidelijk ‘volkser’ en ‘dialectischer’ (p. 338) zijn dan de tragedies. Misschien, overwegen de auteurs, zijn *w*-vormen toch niet informeel, maar eerder neutraal. Lyriek zou dan juist de afwijkende, opvallend lage waarde geven, niet omdat het genre zo formeel is, maar vanwege zijn ‘traditionalisme’ (p. 338).

2. Nieuwe evidentie voor de ‘(in)formaliteit’ van *d*- en *w*-relativa

Zijn de *w*-vormen nu wel of niet informeel in de zeventiende eeuw? De Schutter & Kloots besluiten natuurlijk dat verder onderzoek nodig is. Om de vraag te kunnen beantwoorden zou je idealiter andere bronnen erbij betrekken, bij voorkeur bronnen die zonder meer als informeler kunnen worden gezien dan geredigeerde en gepubliceerde literaire teksten. Bronnen zoals handschriftelijke, persoonlijke brieven afkomstig uit een dwarsdoorsnede van de bevolking. Het Letters as Loot Corpus bevat dergelijke bronnen, waarop het gewenste verdere onderzoek is uitgevoerd, zij het alleen voor de bijwoorden *daar/waar* en *daar/waar* met voorzetsel (vgl. (1) en (2); Rutten & Van der Wal 2014: hoofdstuk 8). Als *w*-vormen informeler zijn dan *d*-vormen, zou je verwachten dat ze in persoonlijke brieven veel voorkomen. Op het eerste gezicht lijkt dat te kloppen: de *w*-vormen maken in het zeventiende-eeuwse deel van het corpus 44% uit van het totaal van 269 relativa, terwijl het in de tragedies en komedies uit de tweede studie van De Schutter & Kloots maar om 28 van de 111 (25%) gaat. Maar de teksten uit het Letters as Loot Corpus stammen uit de jaren 1660-1670 en zijn dus recenter dan de tragedies en komedies.

Gelukkig is het Letters as Loot Corpus sociaal gestratificeerd: het bevat teksten uit verschillende lagen van de bevolking, van matrozen en knechten tot kapiteins en predikanten.

Bovendien is een groot deel van de brieven geschreven door vrouwen. Het blijkt nu dat *w*-vormen opkomen ‘van boven’: ze komen meer voor bij mannen dan bij vrouwen en meer in hogere sociale lagen dan in lagere, en dit patroon is niet alleen zichtbaar in de zeventiende eeuw, maar ook in het achttiende-eeuwse deel van het Letters as Loot Corpus met brieven uit de jaren 1770-1780. Daarin maken de *w*-vormen 72% van het totaal van 598 adverbiale relativa uit. De verandering is duidelijk in volle gang in deze periode.

Deze resultaten betekenen dat bij de minst geoefende schrijvers uit het corpus hoofdzakelijk *d*-vormen voorkomen, bij de meest geoefende juist relatief veel *w*-vormen, geheel in tegenspraak met De Schutter & Kloots. In de gesproken taal zijn beide waarschijnlijk gangbaar geweest – het is een corpus met tamelijk informeel materiaal – maar als er al een formaliteitsverschil is geweest, dan zijn de *w*-vormen eerder formeel dan informeel. Het is daarbij wel de vraag of formaliteit de juiste insteek is. De Schutter & Kloots geven geen nadere invulling van het begrip. Gaat het om het archaïsche of conservatieve karakter van bepaalde varianten? Om afstandelijkheid in de interactie? Om zakelijkheid wat betreft het gespreksonderwerp of de aanleiding tot de interactie?

Doet formaliteit er eigenlijk iets toe? Het antwoord op die vraag luidt in bredere zin: in weerwil van het uniformiteitsprincipe moeten we voorzichtig zijn met het overhevelen van moderne categorieën naar vroegere periodes (Bergs 2012). De sociale betekenis van specifieke varianten en de culturele functie van bepaalde genres moet dan misschien ook helemaal niet in termen van formaliteit begrepen worden. De Schutter & Kloots geven in ieder geval geen externe evidentie dat formaliteit een relevante categorie is voor de zeventiende eeuw. Een andere interpretatie is dat *w*-vormen sterker dan *d*-vormen subordinatie markeren en daarom vooral handig zijn in geschreven taal. Als dat zo is, verwacht je *w*-vormen misschien eerder bij geoefende dan bij minder geoefende schrijvers en daarom meer in hogere sociale lagen dan in lagere en meer bij mannen dan bij vrouwen. Een verklaring voor deze sociale distributie van *d*- en *w*-vormen zou dan eerder te maken hebben met schrijfervaring, dat als overkoepelend begrip ook andere variatiepatronen in het Letters as Loot Corpus kan verklaren (zie Rutten & Van der Wal 2014).

3. Perspectieven voor toekomstig onderzoek

Hoe nu verder? In het uiteraard nog steeds broodnodige vervolgonderzoek zouden in ieder geval de volgende aspecten betrokken moeten worden:

- *interne condities* uit eerder onderzoek (zie o.a. Van der Horst 1992; Honselaar 1994; De Schutter & Kloots 2000; Rutten 2010; Rutten & Van der Wal 2014) zoals splitsing

(bijv. *waarop* vs. *waar ... op*; het blijkt dat ongesplitste vormen meer naar *w-* neigen dan gesplitste), syntactische integratie (volgt de relatiefzin onmiddellijk op het antecedent of staat hij verder naar rechts), semantische integratie (is de relatiefzin beperkend of uitbreidend) en constructionele patronen (zowel deels abstracte als volledig gelexicaliseerde patronen vertonen een neiging tot ‘verstening’ van ofwel *d-* ofwel *w-*);

- *vormen en functies*: het is absoluut noodzakelijk om de verschillende vormen en functies strikt uit elkaar te houden en dus niet bijvoorbeeld *dat/wat* op een hoop te gooien met *daar/waar*. Bij de verschillende variabelen spelen andere condities een rol (splitsing is bijv. niet van belang bij *dat/wat*) en het spectrum van varianten verschilt per functie (*dat/wat* heeft concurrentie van *hetgeen* en *hetwelk*, *die/wie* van *dewelke*; bij *daar/waar* is de concurrentie beperkt tot *alwaar*; bij *die/wie* zijn er ook de niet-nominatieve vormen *wiens/wier/wien* etc.). Het spectrum kan bovendien verschuiven en per genre/register verschillen: in de zeventiende eeuw gaat het bij de adverbia vooral om *daar* vs. *waar*, in achttiende-eeuwse dagboeken eerder om *daar* vs. *alwaar* (Rutten 2010), in de late achttiende en vroege negentiende eeuw gaat het bij de pronomina in het onzijdig eerder om *dat* vs. *hetwelk* en in mindere mate om *wat*, *welk* en *hetgeen*, terwijl het bij de mannelijke en vrouwelijke vormen draait om *die* vs. *welke*, waarbij *wie* en *dewelke* marginaal zijn (Krogull 2018);
- *genre-conventies en discoursetradities*: het is heel goed mogelijk dat *d-*vormen op enig moment als archaïsch of traditioneel werden gevoeld en om die reden in specifieke genres, zoals lyriek, de voorkeur kregen (zie boven), maar het kan best zijn dat er los van zo’n connotatie een geijkt patroon werd gevolgd, zodat bijvoorbeeld literaire socialisering impliceerde dat je *d-*vormen gebruikte omdat ze nu eenmaal kenmerkend zijn voor het lyrische genre;
- *taalcontact*: genre-conventies en discoursetradities zijn cross-linguïstische verschijnselen; het is helemaal niet ondenkbaar (*pace* De Schutter & Kloots) dat *w-*vormen mede onder invloed van Franse en/of Latijnse voorbeelden de voorkeur kregen (Kabatek et al. 2010); er zijn meer van zulke mogelijke (morfo-)syntactische invloeden van Romaanse talen, zoals het frequente gebruik van tegenwoordig-deelwoord-constructies in de zeventiende en achttiende eeuw (hierover hoop ik in de toekomst meer te kunnen zeggen);
- *indexicaliteit en sociale condities*: de sociale betekenis van historische vormen, voor zover reconstrueerbaar, moet vastgesteld worden op basis van uitgebreid empirisch

onderzoek in sociolinguïstische corpora en naar metatalige bronnen; daarnaast moet zeker voor de periode tot 1800 rekening gehouden worden met aanzienlijk andere sociale condities dan nu, waarbij bijvoorbeeld de mate waarin taalgebruikers participeerden in de geschreven cultuur (i.e. schrijfervaring) sterk kon verschillen afhankelijk van achtergrond, opleiding en beroep.

Misschien komt er ooit een dag waarop een toekomstig taalkundige kan zeggen: meer onderzoek naar *d/w*-vormen is nu echt niet meer nodig. Tot die tijd verheug ik me op nog veel exploratieve deelstudies zoals die van De Schutter & Kloots.

Referenties

- Bergs, A. (2012). The Uniformitarian Principle and the risk of anachronism in language and social history. In: J.M. Hernández-Campoy & J.C. Conde-Silvestre (red.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Chicester: Wiley-Blackwell, 80-98.
- Honselaar, W. (1994). Gesplitste en niet-gesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden. *Forum der Letteren* 35, 35-52.
- Horst, J. van der (1988). Over relatief *dat* en *wat*. *De nieuwe taalgids* 81, 194-205.
- Horst, J. van der (1992). Splitsen of niet splitsen van voornaamwoordelijke bijwoorden. *Forum der Letteren* 33, 127-147.
- Horst, J. van der (1993). Voornaamwoordelijke bijwoorden in 16de-eeuws Nederlands. *Spektator* 22, 290-308.
- Horst, J. van der & R. Storm (1991). Over de geschiedenis van het betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 107, 105-119.
- Horst, J. van der (2008). *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. 2 delen. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Kabatek, J., P. Obrist & V. Vincis (2010). Clause linkage techniques as a symptom of discourse traditions: Methodological issues and evidence from Romance languages. In: H. Dorgeloh & A. Wanner (red.), *Syntactic Variation and Genre*. Berlijn / New York: De Gruyter, 247-275.
- Krogull, A. (2018). *Policy versus Practice. Language variation and change in eighteenth- and nineteenth-century Dutch*. Dissertatie Universiteit Leiden / Utrecht: LOT.
- Letters as Loot Corpus. Universiteit Leiden. Samengesteld door Marijke van der Wal (leider onderzoeksprogramma), Gijsbert Rutten, Judith Nobels en Tanja Simons, met

medewerking van vrijwilligers van het Leidse *Wikiscripta Neerlandica* transcriptieproject, en gelemmatiseerd, voorzien van tags en zoekfaciliteiten door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL). 2e release 2015.

<<http://brievenalsbuit.inl.nl/zeebrieven/page/search>>

Rutten, G. (2010). Vroegmoderne relativa: naar een diachrone constructiegrammatica. *Nederlandse Taalkunde* 15, 1-32.

Rutten, G. & M. van der Wal (2014). *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.

SAND I = Barbiere, S., H. Bennis, G. De Vogelaer, M. Devos & M. van der Ham (2005). *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Deel I. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Schoonenboom, J. (1997). De geschiedenis van *dat*, *wat* en *hetgeen* in bijbelvertalingen. *Nederlandse Taalkunde* 2, 343-369.

Schoonenboom, J. (2000). *Analyse, norm en gebruik als factoren van taalverandering. Een studie naar veranderingen in het Nederlands onzijdig relativum*. Z.p.

Schutter, G. de & H. Kloots (2000). Relatieve woorden in het literaire Nederlands van de 17^e eeuw. *Nederlandse Taalkunde* 5, 325-342.

Wal, M. van der (2003). Relativiteit in de grammaticale traditie. Tussen norm en descriptie? In: E. Ruijsendaal, G. Rutten & F. Vonk (red.), *Bon jours Neef, ghoden dagh Cozyn! Opstellen voor Geert Dobbets*. Münster: Nodus, 361-375.

Wal, M. van der (2002). Relativisation in the History of Dutch: Major Shift or Lexical Change? In: P. Poussa (red.), *Dialect Contact and History on the North Sea Littoral*. München: Lincom, 27-36.

Over de auteur

Gijsbert Rutten, Universiteit Leiden

g.j.rutten@hum.leidenuniv.nl